

Environmental Effects of War on the Sea: A Case Study of the Persian Gulf

Rasool Afzali

Professor of Political Geography, University of Tehran, Tehran, Iran

Alireza Kiamehr *

Master's Degree in Geopolitics, University of Tehran, Tehran, Iran

Abstract

Today, one of the major environmental problems is the consequences of wars in water areas, especially the waters where the human population lives on their shores. Therefore, in recent years, the number of countries that have requested the United Nations Environment Program to carry out environmental assessments after the war has increased. The Persian Gulf region is one of the strategic water areas that face environmental challenges caused by human accidents. Like wars, it is less studied. This article has investigated this issue using library data and in an analytical-descriptive way. The findings have shown that the incidence of environmental crises in the Persian Gulf region is higher than in other regions and these crises will continue to be a problem for the coastal countries in the future. On the other hand, the strategic location of the Persian Gulf has turned it into an arena for great powers, and the coastal countries with different regional and global policies have divergent actions towards each other and their actions are always hostile. All of this has made this region susceptible to environmental crises, so that any war in the region, on a small or large scale, can lead to environmental pollution and widespread risks for the human population living in the coastal countries and their environment. Experiences Previous wars in the region such as Iran and Iraq wars; Iraq and Kuwait and the United States and the United States show that the environmental challenges caused by these wars have had much more destructive effects and consequences than the wars themselves on human life and other living beings.

Keywords: Persian Gulf, Environment, Crisis, Iraq, Iran, United States of America.

*Corresponding Author: A.kiamehr@ut.ac.ir

How to Cite: Afzali, R., Kiamhar, A. (2024). Environmental Effects of War on the Sea: A Case Study of the Persian Gulf. *Marine and Port Servicesch*, 1(3), 37-66.

اثرات زیست‌محیطی جنگ بر دریا: مطالعه موردی خلیج فارس

استاد جغرافیای سیاسی دانشگاه تهران، تهران، ایران

رسول افضلی

کارشناسی ارشد ژئوپلیتیک دانشگاه تهران، تهران، ایران

علیرضا کیامهر *

چکیده

امروزه از جمله معضله‌های عمده محیط‌زیست، عواقب ناشی از جنگ‌ها در پهنه‌های آبی و بخصوص آب‌هایی که جمعیت انسانی در ساحل آن‌ها سکونت دارند، می‌باشد. از همین رو در طول سال‌های اخیر بر تعداد کشورهایی که از برنامه زیست‌محیطی ملل متحد درخواست کرده‌اند تا ارزیابی‌های زیست‌محیطی پس از جنگ را انجام دهد افزوده شده است. منطقه خلیج فارس یکی از پهنه‌های آبی استراتژیکی است که چالش‌های زیست‌محیطی ناشی از حوادث انسانی مانند جنگ‌ها در آن کمتر مطالعه شده است. این مقاله که با استفاده از داده‌های کتابخانه‌ای و به شیوه تحلیلی-توصیفی به بررسی این مسئله پرداخته است. یافته‌ها نشان داده است که بروز بحران‌های زیست‌محیطی در منطقه خلیج فارس نسبت به سایر مناطق بیشتر بوده و این بحران‌ها همچنان در آینده برای کشورهای ساحلی آن مسئله‌ساز خواهند بود. این پهنه آبی دارنده بزرگ‌ترین ذخایر سوخت‌های فسیلی جهان است و روزانه صدها کشتی غول‌پیکر تجاری و نفت‌کش در آن در حال ترددند. از سوی دیگر موقعیت استراتژیکی خلیج فارس، آن را به عرصه بازیگری قدرت‌های بزرگ تبدیل کرده است و کشورهای ساحلی با سیاست‌های منطقه‌ای و جهانی متفاوت عمدتاً کنش‌های واگرایانه نسبت به یکدیگر دارند و اقدامات آن‌ها همواره خصمانه بوده است. همه این‌ها این منطقه را مستعد ایجاد بحران‌های زیست‌محیطی کرده است به طوری که هرگونه جنگ در منطقه در ابعاد کوچک و بزرگ می‌تواند منجر به ایجاد آلودگی‌های محیطی و بروز مخاطرات گسترده برای جمعیت انسانی ساکن در کشورهای ساحلی و محیط‌زیست آن‌ها گردد. تجارب جنگ‌های پیشین منطقه مانند جنگ‌های ایران و عراق؛ عراق و کویت و آمریکا و آمریکا نشان می‌دهد که چالش‌های زیست‌محیطی ناشی از این جنگ‌ها آثار و پیامدهای بسیار مخرب‌تری از خود جنگ‌ها بر حیات انسان و سایر موجودات زنده داشته‌اند.

کلیدواژه‌ها: خلیج فارس، محیط‌زیست، بحران، عراق، ایران، آمریکا.

۱- مقدمه

حفظ محیط‌زیست از ارکان مهم رعایت حقوق بشر است و حفاظت از آن یکی از وظایف اصلی حال و آینده بشر می‌باشد (عبدلی، ۱۳۸۶: ۱۲). حق استفاده از محیط‌زیست سالم، یکی از حقوق بنیادین افراد محسوب می‌شود و نگهداری از آن تکلیف عمومی است. امروزه جامعه جهانی مفهوم خسارت و جبران آن از آلوده‌کنندگان و عوامل تخریب محیط‌زیست در عرصه بین‌الملل را پذیرفته و معاهدات و رویه‌های قضایی متعددی در این زمینه وجود دارد. محیط‌زیست در پهنه‌های آبی نیز موضوع مهمی است که کمتر به آن پرداخته شده است. این مسئله بخصوص در آب‌های ساحلی مشترک که به‌طور هم‌زمان چندین کشور از آن بهره‌مند هستند، بیشتر شایسته توجه است. آلودگی‌های زیست‌محیطی در آب‌های مشترک بین کشورها می‌تواند سلامت جامعه انسانی کشورهای ساحلی را به خطر انداخته و علاوه بر آن زمینه‌ساز نابود شدن پهنه آبی شود.

امروزه از جمله معضله‌های عمده‌ی محیط‌زیست، عواقب ناشی از جنگ‌ها در دریاها می‌باشد. در طول سال‌های اخیر بر تعداد کشورهایی که از برنامه زیست‌مئل متحد درخواست کرده‌اند تا ارزیابی‌های زیست‌محیطی پس از جنگ را انجام دهد افزوده شده است، بخصوص در جنگ‌های اخیر صورت گرفته در خاورمیانه از جمله جنگ‌های ایران، کویت، عراق (جنگ خلیج فارس)، کشورهای آسیای شرقی از جمله ویتنام، بالکان و ... البته در این رابطه قطعنامه‌هایی صادر شده است که از جمله‌ی آن می‌توان به قطعنامه‌ای که برای نخستین بار در سال (۲۰۰۱) در روز ششم نوامبر مصادف با ۱۵ آبان به تصویب رسید اشاره کرد. در این تصویب‌نامه، این روز، روز بین‌الملل پیشگیری از تخریب محیط‌زیست در جنگ‌ها و مناقشات مسلحانه نام‌گذاری شده است که هدف از آن جلب افکار عمومی و بین‌الملل به آثار زیان‌بار جنگ بر تخریب طولانی‌مدت محیط‌زیست، اکوسیستم‌ها و منابع طبیعی بوده است؛ آثاری که نه تنها نسل امروز بلکه نسل‌های آینده را به خود درگیر می‌کند (جوان‌مردی، ۱۳۸۷).

تکنولوژی تولید سلاح‌های شیمیایی، میکروبی و هسته‌ای یکی از عوامل اصلی تهدید

جوامع بشری می‌باشد. این سلاح‌ها بر اثر تغییرات در اکوسیستم، محیط‌زیست را از چرخه توسعه پایدار خارج نموده است. بروز انواع بیماری‌ها در انسان و جانوران بر اثر کاربرد سلاح‌ها علاوه بر تأثیرات افقی در یک نسل، باعث ایجاد تأثیرات عمودی و انتقال از نسلی به نسل دیگر می‌شود. گاهی تصمیم‌گیری‌های فرماندهی اثرات جبران‌ناپذیری بر محیط‌زیست کشورهای درگیر جنگ می‌گذارد. انواع مین‌های خنثی نشده، ایجاد پل و سد در مسیر اصلی رودخانه‌ها و در مسیر مهاجرت ماهی‌ها، ایجاد پایگاه‌ها در اطراف اکوسیستم‌های حساس، آلودگی تالاب‌ها و اکوسیستم‌های آبی، آلودگی‌های نفتی و ... نمونه‌هایی از عوامل مخرب محیط‌زیست در اثر جنگ می‌باشند (اشق‌لی‌فراهانی، ۱۳۸۴). سلاح‌های شیمیایی اثرهای بسیار نامطلوبی بر محیط‌زیست دارند. آثار مخرب سلاح‌های شیمیایی بر مردم به‌ویژه کودکان و زنان بسیار بالا و از حساسیت خاص بین‌المللی برخوردار است و به همین دلیل هر ساله با حضور سران کشورهای عضو کنوانسیون منع سلاح‌های شیمیایی کنفرانسی در لاهه برگزار می‌شود و در پایان بیانیه‌ای به‌منظور حفاظت از محیط‌زیست و تأثیرهای زیست‌محیطی سلاح‌های شیمیایی صادر می‌شود. در اجلاس سال ۱۳۸۴ ش؛ که از ۱۶ تا ۲۲ آبان ماه در لاهه هلند برگزار شد، نخستین بار نمایشگاه آثار سلاح‌های شیمیایی بر مردم به‌ویژه کودکان و زنان و آثار زیست‌محیطی سلاح‌های شیمیایی در حاشیه این اجلاس جهانی برگزار شد که مورد بررسی نمایندگان ۱۷۱ کشور عضو این اجلاس قرار گرفت (جوان‌مردی، ۱۳۸۷).

خلیج فارس به‌عنوان یک پهنه آبی همواره مورد توجه پژوهشگران بوده اما در این میان به موضوع مخاطرات زیست‌محیطی آن توجهی نشده است. شواهد حاکی از آن است که مطالعات انجام‌شده در این زمینه بخصوص مسائل زیست‌محیطی ناشی از جنگ‌های واقع شده در آن کافی نبوده است. لذا می‌توان با انجام پژوهش‌های علمی دقیق بر این خلأ پژوهشی فائق آمد و در مسائل مدیریتی و برنامه‌ریزی مخاطرات زیست‌محیطی، بهتر عمل کرده و میزان خسارات ناشی از آن را کاهش داد.

در دهه‌های گذشته آلودگی زیست‌محیطی همواره یکی از چالش‌های مهم در پهنه

آبی خلیج فارس بوده است. از آنجایی که ۶۱ درصد از ذخایر نفت جهان در خلیج فارس است، احداث سکوهای نفتی و مجتمع‌ها و پالایشگاه‌ها در اطراف خلیج فارس و ورود نفت، مواد شیمیایی و پس آب‌ها به داخل آب از عوامل مهم این آلودگی بوده‌اند. طبق مطالعات انجام شده سالانه در حدود یک و نیم میلیون تن نفت به خلیج فارس نشت می‌کند که می‌تواند بحران زیست‌محیطی شدیدی ایجاد کند. از طرف دیگر خلیج فارس در واقع محور ارتباط بین اروپا، آفریقا، آسیای جنوبی و جنوب شرقی است و این مسئله احتمال وقوع جنگ‌های بزرگ را در آن افزایش داده است (نوروزی کلرمی، ۱۳۹۴: ۱۲). وقوع جنگ‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای فرایند بهره‌برداری و حمل و نقل منابع انرژی این پهنه آبی را دچار اختلال کرده و همین مسئله چالش‌های زیست‌محیطی آن را افزایش داده است.

این مقاله درصدد است تا اثر جنگ‌های صورت گرفته در منطقه خلیج فارس را بر چالش‌های زیست‌محیطی آن بررسی کند. پرسش‌های اصلی که در این زمینه مطرح‌اند عبارت‌اند از: جنگ‌های صورت گرفته در منطقه خلیج فارس چه آثار منفی زیست‌محیطی در پی داشته‌اند؟ و کدام‌یک از جنگ‌های اتفاق افتاده در حاشیه خلیج فارس آثار منفی زیست‌محیطی شدیدی را در پی داشته است؟

۲- پیشینه تحقیق

به‌طور کلی درباره موضوع این پژوهش، هیچ تحقیق مستند و دقیقی که همه ابعاد مسئله موردنظر را پوشش دهد وجود ندارد، با این حال برخی از پژوهش‌ها به‌صورت محدود به این مسئله اشاره‌هایی داشته‌اند که در ادامه به آن‌ها پرداخته شده است:

گیدارا کوس (۲۰۱۵) در پژوهشی جنگ و اثرات زیست‌محیطی را بررسی کرده و به این نتیجه رسیده‌اند که حمایت‌های حقوقی باهدف محدود کردن تأثیرات زیست‌محیطی جنگ از قرن نوزدهم، بر اساس اصول کلی قانون مانند حفاظت از جمعیت غیرنظامی و اصل تناسب، تکامل یافته است. در سال ۱۹۹۴، مجمع عمومی سازمان ملل متحد دستورالعمل‌های نظامی و دستورالعمل‌های مربوط به حفاظت از محیط‌زیست را در زمان جنگ‌های مسلح پیشنهاد کرد. یک قانون معاهده نیز باهدف کاهش آسیب‌های

زیست محیطی ناشی از جنگ به تصویب رسید. در عمل، متأسفانه، این حمایت قانونی اغلب برای اجرا سخت می‌باشد.

سابستین و همکاران (۲۰۱۷) در پژوهشی خطرات سلامت انسان مربوط به مصرف مواد غذایی تولیدشده در سایت آلوده به مواد شیمیایی مهمات جنگ جهانی دوم را مورد بررسی قرار داده و به این یافته رسیدند در پایان جنگ، برای اهداف ایمنی، مقدار زیادی از سلاح‌های باقی مانده در فضای سابق نیاز به تخریب داشت. مقدار زیادی از لایه‌های باقی مانده در سایت‌های خاص تخریب شد که منجر به آلودگی محیط اطراف در بلژیک و فرانسه شد. قرار گرفتن در معرض این آلاینده‌ها از طریق مصرف مواد غذایی که به صورت محلی در محل مورد نظر تولید می‌شد، سلامت تعداد زیادی از افراد را به خطر انداخت.

پیتیر (۱۹۹۳) در پژوهشی به مطالعه ملاحظات برای ارزیابی پیامدهای زیست محیطی جنگ ۱۹۹۱ خلیج فارس پرداخته و به این یافته رسیده است که جنگ ۱۹۹۱ خلیج فارس در کویت منجر به یکی از بزرگ‌ترین حوادث آلودگی محیط زیست دریایی در تاریخ شد. این آلودگی ناشی از نشت نفت و انتشار نفت خام و نشتی از میدان‌های نفتی بود.

بم و بوی رابی LHVJDK (۲۰۰۴) در تحقیقی به عواقب محیطی و بهداشتی استفاده از اورانیم خالی شده در جنگ ۱۹۹۱ خلیج فارس پرداخته و به این نتیجه رسیده است که قرار گرفتن مردم عراق و کویت در معرض اورانیم به سلامت آن‌ها به شدت آسیب رسانده است.

پرستونتی (۲۰۱۸) در مطالعه‌ای (کویت: قبل و بعد از جنگ خلیج فارس) به این نتیجه رسیدند رابطه بین محیط زیست و سلامت در کویت بسیار پیچیده است. به طور خلاصه، می‌توان گفت که یک اکوسیستم شکننده بیابانی که قبلاً تحت تأثیر میزان افزایش توسعه اجتماعی و صنعتی که در اوایل / اواسط قرن بیستم رخ داده است، به دلیل وقایع اوایل دهه ۱۹۹۰، آسیب جدی بیشتری به بار آورد. تأثیرات بر رفاه اجتماعی و سلامت جامعه نیز تا حدی گسترده بوده است تا به امروز اثرات غیر مرتبط با PTSD به جنگ ثابت

شده است و ادبیات کمی در مورد این موضوع وجود دارد. این موضوع به‌طور عمده به مشکلات تنفسی ناشی از قرار گرفتن در معرض دود از چاه‌های نفتی سوختگی یا وقوع آسم مرتبط با استرس مربوط می‌شود.

اکبری و همکاران (۱۳۸۶) در پژوهشی میزان و الگوی مرگ‌ومیر ناشی از آلودگی زیست‌محیطی حاصل از جنگ عراق و کویت در جمعیت ساکن استان‌های جنوبی زاگرس و مقایسه آن با ساکنین استان‌های شمالی زاگرس پرداخته و به این نتیجه رسیده‌اند که بررسی تاریخیچه مرگ‌ومیر در خانوار نشان داد که روند مرگ‌ومیر کودکان ۱ تا ۹ سال از سال ۱۳۶۸ تا ۱۳۸۰ در مناطق مورد مطالعه، به‌طور مشخص نسبت به مناطق شاهد در حال افزایش بوده است. میزان‌های مرگ‌گروه سنی ۶۰ تا ۷۹ سال در مناطق مورد همواره بیشتر از مناطق شاهد بوده است.

کاتوزیان و انصاری (۱۳۸۷) در پژوهشی به مسئولیت ناشی از خسارات زیست‌محیطی پرداخته و به این نتیجه رسیده‌اند که قواعد سنتی مسئولیت مدنی در پاسخگویی به خسارت‌های زیست‌محیطی کارآمد نیست. به همین مناسبت، پارلمان و شورای اروپا در سال ۲۰۰۴ دستورالعملی درباره مسئولیت ناشی از تجاوز به محیط‌زیست، تصویب کرد که دولت‌ها ملزم هستند قواعد آمرانه آن را به قانون ملی خود وارد کنند. هدف اصلی در طراحی دستورالعمل، پیشگیری و جبران خسارت‌های زیست‌محیطی با رعایت اصل حاکم بر آن (اصل آلوده‌کننده باید بپردازد) است.

بهروزی و زارع (۱۳۸۸) در تحقیقی به بررسی پیامدهای کاربرد اورانیوم ضعیف شده در جنگ‌های خلیج فارس ۱ و ۲ اقدام نموده و به این یافته رسیده‌اند که تأثیرات زیستی و محیطی این فلز بر محیط‌های پیرامونی این منطقه زیاد بوده است.

هاشمی و عباسی (۱۳۹۰) در مطالعه‌ای به بررسی امکان مطالبه خسارت زیست‌محیطی جنگ ایران و عراق از دیوان بین‌المللی دادگستری اقدام پرداخته و به این نتیجه رسیده‌اند که علیرغم اینکه بسیاری از حقوقدانان با سیاسی پنداشتن این موضوع به‌طور مطلق امکان بررسی حقوقی اختلافات مربوط به استفاده از زور را نمی‌پذیرند، دیوان همواره با احراز

صلاحیت خود در قالب اعلامیه‌ها به‌عنوان یک رکن قضایی جنبه‌های حقوقی هر موضوع و اختلاف بین‌المللی از جمله توسل به زور را رسیدگی کرده است. متأسفانه در جنگ هشت‌ساله عراق علیه ایران خسارات زیست‌محیطی زیادی به کشور و اتباع ایران وارد شده که این خسارات تاکنون بلاجبران باقی مانده است.

فقیه حبیبی (۱۳۹۴) در تحقیقی راهبردهای احراز مسئولیت بین‌المللی دولت فعلی عراق در تأدیه خسارات زیست‌محیطی جنگ تحمیلی به ایران از طریق اجرای کامل قطعنامه ۵۹۸ شورای امنیت مورد پژوهش قرار داده و به این نتیجه رسیده است که سازمان ملل متحد و شورای امنیت در قبال اجرای کامل قطعنامه مزبور می‌بایست مسئولیت و تعهدات خود را در این خصوص ایفاء کنند. در این مقاله سعی شده است با بهره‌گیری از قواعد حقوق بین‌الملل، ضمن تبیین وضعیت حقوقی فعلی قطعنامه ۵۹۸، راهبردهای مطالبه خسارات زیست‌محیطی جنگ تحمیلی از طریق اجرای کامل ۵۹۸ قطعنامه روشن شود.

ادبیات تحقیق این حوضه نشان می‌دهد که چالش‌های زیست‌محیطی در مطالعات انجام‌شده به‌صورت موردی بررسی شده است و هیچ‌گونه کار جامعی در این خصوص انجام نشده است.

۳- مبانی نظری

حقوق محیط‌زیست به مطالعه‌ی قواعد حقوقی موجود در زمینه‌ی محیط‌زیست می‌پردازد. به گفته دپاکس: هدف حقوق محیط‌زیست حذف یا محدود کردن تأثیر فعالیت‌های انسانی بر روی عناصر یا محیط‌های طبیعی است؛ و از نظر ساوی حقوق محیط‌زیست تنظیم‌کننده‌ی قواعد و فعالیت‌هاست تا بتواند صدماتی را پیش‌بینی کند که انسان‌ها ممکن است به کیفیت محیط محل زندگی خود وارد سازند (تقی‌زاده انصاری، ۱۳۸۷: ۱۵).

ظهور حقوق بین‌الملل محیط‌زیست به‌عنوان شاخه‌ای از این رشته نسبتاً جدید است. جرقه‌های نخست این شاخه حقوقی در کنفرانس ۱۴۷۲ استکهلم و با پذیرش بیانیه این کنفرانس زده شد. این بیانیه با اینکه جنبه الزام‌آور حقوقی ندارد، اما اصول مهمی را که امروزه زیربنای حقوق بین‌الملل محیط‌زیست است، بیان می‌دارد. یکی از خصوصیات

حقوق بین‌الملل محیط‌زیست این است که اساس این حقوق بر پایه حقوق نرم بنا گردید است. حقوقی که بر بیانیه‌ها، اعلامیه‌ها، اصول اجرایی و... مبتنی گردیده و ضمانت اجرای حقوقی محکمی ندارد؛ گرچه به تدریج حقوق بین‌الملل محیط‌زیست به سمت حقوق سخت پیش رفته است و در حال حاضر می‌توان بخشی از آن را در مجموعه‌های حقوقی بین‌المللی یافت. بر این اساس مسئولیت در حقوق بین‌الملل محیط‌زیست بر اساس مسئولیت نرم شکل گرفته است. حقوق بین‌الملل محیط‌زیست در تلاش است تا یک نوع مسئولیت مدنی که مبتنی بر جبران خسارت می‌باشد را به رسمیت بشناسد. این نوع مسئولیت به‌عنوان یک مسئولیت ناشی از خطا شناخته می‌شود نه مسئولیت ناشی از فعل یا ترک فعل که عنصر جرم معرف آن است. تکنیک‌های حقوقی به کاررفته در این شاخه حقوقی نیز یکی از ویژگی‌های منحصر به فرد حقوق بین‌الملل است. از یک طرف حقوق بین‌الملل محیط‌زیست بر اساس اصول خیلی کلی حقوقی که در بیانیه‌ها و اعلامیه‌ها مورد پذیرش قرار گرفته است، بنا شده است و از طرف دیگر با بهره‌گیری از تکنیک حقوقی کنوانسیون - پروتکل به‌طور جزئی، دقیق و مشخص نسبت به حفاظت محیط زیستی منطقه یا بخشی خاص تنظیم می‌شود. تکنیک حقوقی کنوانسیون - پروتکل تکنیکی است که مختص به یک بخش یا منطقه ویژه‌ای است و کمتر قابل انتقال به بخش و یا مناطق دیگر است (پورهاشمی و ارغند، ۱۳۹۸).

۳-۱- نظریات مختلف در مورد محیط‌زیست

هم آرمان‌گرایان و هم واقع‌گرایان، انسان را در رابطه با محیط‌زیست مورد بحث قرار داده و مفهوم «محیط‌زیست» را به نحوی توسعه داده‌اند که فرهنگ انسانی و ویژگی‌های انسانی زمین را در برمی‌گیرد.

آرمان‌گرایان با الهام از آثار نظریه‌پردازان عصر روشنگری، مدعی‌اند که رفتارهای بین‌المللی را با دگرگون ساختن محیط نهادی می‌توان تغییر داد، بنابراین برای ایجاد حکومت جهانی و هم‌چنین جهت ایجاد قواعدی برای رفتارهای بین‌المللی، می‌توان طرح‌هایی تهیه کرد تا با تغییر محیط سیاسی بین‌المللی، رفتارهای انسانی را متحول سازند.

در مقابل، واقع‌گرایان در روابط بین‌الملل عمدتاً معتقدند که محل جغرافیایی کشورها اگرچه تعیین‌کننده، دست‌کم محدود‌کننده رفتارهای سیاسی است. اگر رفتارهای سیاسی واحدهای ملی تا حدود زیادی تابع شرایط زیست‌محیطی آن‌ها و از جمله عوامل جغرافیایی است، پس دولت‌مردان همواره باید در چهارچوب عوامل زیست‌محیطی کشور خود به فعالیت پردازند (نوروزی کلرمی، ۱۳۹۴: ۱۲). خارج از مرزهای ملی و در محیط بین‌المللی نمی‌توان بحران‌های زیست‌محیطی را با ضمانت مشخصی کنترل کرد.

۳-۲- سیاست بین‌الملل و رویکرد زیست‌محیطی

ورود دیدگاه‌های زیست‌محیطی به عرصه روابط بین‌الملل، نه تنها به تضعیف نظریه روابط بین‌الملل منجر نشده، بلکه باعث تقویت آن نیز شده است، زیرا طیفی از نظریات مربوط به دولت، تعارض، همکاری، نابرابری، نهادها و حکومت‌مداری را مورد توجه قرار می‌دهد. از بسیاری جهات دیدگاه‌های زیست‌محیطی رویکردهای گوناگونی را در خود جای داده است. امروزه مسائل زیست‌محیطی، جملگی از موضوعات حاد سیاست بین‌الملل به شمار می‌روند که باید در فرآیند سیاست‌گذاری‌ها، اولویت‌بندی هدف‌ها و اتخاذ استراتژی‌های گوناگون و در تعامل با ده‌ها سازمان حکومتی و غیر حکومتی، سازمان‌های بین‌المللی، سازمان‌های جهانی و منطقه‌ای و رژیم‌های بین‌المللی مورد توجه قرار گیرند (قوام، ۱۳۹۰: ۳).

۳-۳- اخلاق و محیط‌زیست

هدف از بحث پیرامون اخلاق محیط‌زیست آن است که هم در بعد نظر و هم در بعد عمل به ارزش‌گذاری محیط‌زیست و عدم تخریب آن توجه بیش‌تری شود، به‌خصوص در بعد نظر از آن جهت که اگر با دیدگاه‌های ابزاری، محیط‌زیست در خدمت منافع انسان دانسته شود، چه‌بسا به گونه‌ای افراطی در عمل منجر به نابودی محیط‌زیست گردد. درک مفهوم آسیب و ایده‌ی جبران آن می‌تواند از لحاظ نظری برای حفظ عملی محیط‌زیست راهگشا باشد. انسان سودجو و منفعت‌خواه به‌خصوص از آن جهت که خود را می‌بیند و نه حتی

نسل‌های بعدی را، تلاش می‌کند تا از طبیعت به نفع خودش بهره‌برد، بنابراین باید با پژوهش‌های علمی به راه‌هایی دست یافت که مانع این گونه افراطی‌گری‌ها شود. اخلاق محیط‌زیست به طبیعت پیرامون اشاره می‌کند، از نظر اخلاقی نادرست است که انسان‌ها اجزای محیط‌زیست طبیعی را تباہ و آلوده کنند (متفکر آزاد و خورشید، ۱۳۹۱: ۶).

۳- ۴- مشکلات زیست‌محیطی عامل جنگ

در حالی که آثار جنگ بر محیط‌زیست آشکار است اما آنچه کمتر روشن است روش‌هایی است که آسیب‌های زیست‌محیطی به‌خودی‌خود منجر به درگیری می‌شوند. برخی دولت‌ها در کشورهایی فقیر مانند کشورهای آفریقایی و یا آسیایی در طول تاریخ از نیروهای نظامی‌شان برای به دست آوردن مواد غذایی استفاده کرده‌اند. مدیر برنامه‌های بین‌المللی مؤسسه حقوق محیط‌زیست در واشنگتن در این باره توضیح می‌دهد: «به محض اینکه درگیری‌های مسلحانه آغاز می‌شود سربازان و مردم تحت محاصره قرار می‌گیرند؛ بنابراین باید فوری غذا، آب و پناهگاه پیدا کنند. آن‌ها مجبور هستند ذهن خود را برای راه‌حل‌های کوتاه‌مدت انطباق دهند و نه پایداری درازمدت. این ناامیدی در کوتاه‌مدت منجر به یک دور باطل درگیری می‌شود و به دنبال آن افرادی که تحمل دسترسی نداشتن به نیازهای فوری‌شان غیرقابل تحمل است احساس محرومیت و سرخوردگی می‌کنند و پس از آن به دنبال درگیری بیشتر می‌روند. این مسئله یکی از چالش‌های اصلی برای شکست این چرخه است. به اعتقاد بروخ جنگ نه تنها منجر به آسیب‌های زیست‌محیطی می‌شود بلکه فعالیت‌های انسانی صلح‌آمیز و تجارت را به تأخیر می‌اندازد (زکی، ۱۳۸۶).

جنگ افغانستان در اکتبر سال ۲۰۰۱ یکی از بارزترین مثال‌های تخریب محیط‌زیست است. آمریکا در افغانستان فصل جدیدی از جنگ به نام جنگ علیه تروریسم را شروع کرد که هنوز آثار مخرب آن ادامه دارد. در طول جنگ آسیب گسترده‌ای به محیط‌زیست وارد شد که بعد از چند سال بسیاری از مردم افغانستان هنوز از اثرات آن رنج می‌برند. تخمین زده می‌شود ده هزار روستا در این جنگ از بین رفت. به دلیل تخریب زیرساخت‌های آب و در نتیجه آلودگی‌های باکتریایی و سرقت آب، منابع آب آشامیدنی کاهش یافت و

رودخانه‌ها و آب‌های زیرزمینی به خاطر نزدیکی به محل‌های دفن زباله آلوده شدند (زکی، ۱۳۸۶).

آلودگی و تخریب محیط‌زیست باعث گسترش فقر، بی‌عدالتی و نارضایتی می‌شود؛ ناامنی و بی‌ثباتی را در کشورها تشدید می‌کند؛ جنگ‌های خونین و ویرانگر ضربات سهمگینی به طبیعت، آب‌های شیرین، سلامت جسمی و روانی مردم وارد می‌کند. آثار زیان‌بار جنگ و خشونت، عوارض سوء و خطرناک تخریب زیست‌محیطی را در کوتاه‌مدت و بلندمدت به‌جای می‌گذارد؛ به‌خصوص به‌کارگیری جنگ‌افزارهای کشتار جمعی و پیشرفته که قدرت تخریبی گسترده دارد و یا به‌کارگیری سلاح‌هایی که دارای مواد آلاینده و خطرناک هستند، نظیر سلاح‌ها و گازهای شیمیایی که خطر جدی برای همه نسل‌ها است (زکی، ۱۳۸۶).

۳-۵- جایگاه حقوق محیط‌زیست در حقوق بین‌الملل جنگ

جنگ مدرن ممکن است تأثیرات زیادی بر محیط‌زیست داشته باشند. دو طریق عمده ایجاد این اثرات عبارت‌اند از:

اول: اثرات جانبی که استفاده از سلاح‌های مدرن، اعم از متعارف یا غیرمتعارف ممکن است بر محیط‌زیست داشته باشند. در این خصوص برای مثال سلاح‌های شیمیایی از مخرب‌ترین سلاح‌های جنگی بوده و آثار گسترده‌ای بر محیط‌زیست می‌گذارند سلاح شیمیایی شامل هرگونه موادی است که به سبب آثار سمی که بر روی انسان، حیوان و گیاه دارد مورد استفاده قرار می‌گیرد و هدفش نابودی یا بیماری انسان، حیوان یا گیاه است (فرشچی و همکاران، ۱۳۸۸: ۴).

دوم: پدیده‌های طبیعی که ممکن است به عمد برای اهداف خصمانه به کار گرفته شوند. از جمله شیوه‌های به کار گرفته‌شده در جنگ‌ها شیوه‌ی تغییر محیط‌زیست طبیعی در جهت تحقق اهداف خصمانه است، به‌طور مثال ایجاد باران، برف مصنوعی، جزر و مد و امواج در دریاها. امروزه تنها معاهده‌ی بین‌المللی که در مورخ می ۱۹۷۷ می‌باشد که ENMOD این خصوص وجود دارد، در پروتکل شماره یک مورخ ۱۰ ژوئن ۱۹۷۷ در

مورد مخاصمات مسلحانه بین‌المللی الحاقی به عهدنامه‌های چهارگانه ۱۹۴۹ ژنو مقرراتی در مورد این موضوع دیده می‌شود که به موجب آن، نباید از روش‌ها و وسائل جنگی که موجب خسارات گسترده، دراز مدت و شدید به محیط‌زیست طبیعی می‌شود، استفاده شود و از آن طریق باعث ضرر و زیان به سلامتی و بقاء غیرنظامیان گردد (فرشچی و همکاران، ۱۳۸۸: ۶).

۴- یافته‌های تحقیق

شواهد نشان می‌دهد که جنگ‌های خلیج فارس اثرات مخرب زیست‌محیطی گسترده‌ای در آن و کشورهای اطراف داشته‌اند.

۴-۱- جنگ ایران و عراق

در طول جنگ هشت‌ساله عملکرد ارتش عراق علیه ایران نشان می‌دهد که دولت عراق به‌عنوان یکی از تابعان حقوق بین‌الملل هرگز موازین حقوق بین‌الملل بشردوستانه را رعایت نکرد. عراق با استفاده از سلاح‌های شیمیایی در حمله به شهرها خسارات جبران‌ناپذیری به ایران وارد کرد به طوری که به اعتقاد سم شناسان اثرات سوء سلاح‌های شیمیایی به مدت ۲۰ تا ۳۰ سال در خاک ایران باقی ماند. رژیم عراق در جریان تهاجم سراسری خود شهرهای خرمشهر، مهران، سوسنگرد، هویزه، باستان، سومار، موسیان، قصرشیرین و ... و روستاهای تابعه آن‌ها را با خاک یکسان کرد و پانصد هزار اصله خرما را تماماً قطع نمود. هم‌چنین بر اثر بمباران حوزه‌های نفتی و کشتی‌های نفت‌کش و آلودگی آب‌ها، نسل بعضی از ماهی‌ها منقرض شد (شکل‌های ۱ و ۲).

شکل ۱: آلودگی زیست‌دریایی ناشی از منهدم شدن نفتکش‌ها در جنگ ایران و عراق. (منبع:

farayandenergy.com)

شکل ۲: چاه‌های نفتی در عراق ماه‌ها در حال سوختن هستند. (منبع: mizenaft.com)

در جنگ ایران و عراق از گازهای خطرناک شیمیایی توسط عراق علیه نیروهای ایرانی استفاده شد. در این جنگ صدام حسین با نقض پروتکل ۱۹۲۵ م. ژنو، برای نخستین بار در

تاریخ جنگ‌ها، از سلاح شیمیایی علیه غیرنظامیان و محیط‌زیست استفاده کرد. در سال عراق به منطقه «بیاندره» بین مثلث سقز، بانه و مریوان در استان کردستان با استفاده از بمب‌های فسفوری حمله کرد. در همین سال عراق در منطقه عمومی «میمک» در استان ایلام و در محورهای «هلاله» و «نی خزر» از سلاح شیمیایی استفاده کرد. سال ۱۳۶۱ ش، عراق با به کارگیری سلاح‌های شیمیایی عمل‌کننده بر سیستم اعصاب، در مناطق آبادان، مریوان و تپه‌های شرقی شلمچه، مرحله جدیدی از این سلاح مرگ‌بار را به نمایش گذاشت. پس از شکست عراق در عملیات والفجر ۸ و تصرف فاو، این کشور در خطوط مقدم شهر فاو، سواحل اروندرود، دهانه خلیج فارس، خسروآباد، خرمشهر، پادگان حمیدیه و عقبه‌های جنگ (جاده‌ها، اورژانس‌ها، بیمارستان) از سلاح شیمیایی استفاده کرد. در ۷ تیر ۱۳۶۶ چهار فروند هواپیمای عراقی شش بمب شیمیایی دوقلو، حاوی ۵۵۰ تن گاز «خردل آرسنیک دار معروف به گاز «خردل کثیف» را بارگیری کردند. هدف حمله عبارت بود از: شهر سردشت. سلاح‌های شیمیایی علاوه بر آثار سوء کوتاه‌مدت و ظاهری با ایجاد جهش‌های ژنتیکی در انسان، گیاه و حیوان اثرات جبران‌ناپذیر، پایدار و بلندمدتی بر نسل‌های آینده دارند. یکی از تهدیدات مهم و پایدار زیست‌محیطی سلاح‌های شیمیایی به‌خصوص در ایران، عمل نکردن برخی از بمب‌ها و باقی ماندن آن‌ها در طبیعت است. تالاب‌های هورالعظیم، هورالهویزه و دریاچه زریوار مریوان از جمله مناطق آلوده به بمب‌های عمل‌نکرده هستند که در صورت فعال شدن این بمب‌ها، می‌توانند از طریق آب‌و خاک، زنجیره غذایی و محیط‌زیست را تحت تأثیر قرار داده و خطراتی افزون بر شرایط فعلی داشته باشند. همچنین در عراق، خشک شدن نزارها و هورهای جنوب این کشور در دهه‌های ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ نمونه‌ای از هدف قرار دادن عامدانه اکوسیستم برای دستیابی به اهداف سیاسی و نظامی دولت صدام حسین بوده است. این اتفاق درحالی‌که اثرات مستقیم و فوری بسیار گسترده‌ای بر زندگی مردم عراق و منطقه داشته، دارای آثار درازمدتی نیز مانند آلودگی هوا و آکندگی هوای منطقه و حتی بسیاری از شهرهای ایران از ریزگردهای معلق بوده است. تالاب بزرگ هورالعظیم در اثر همین اثرات زیست‌محیطی

خشک شد و متأسفانه نتیجه آن امروز تبدیل شدن بستر این تالاب به یکی از مهم‌ترین کانون‌های تولید گردوغبار در منطقه خاورمیانه بوده است (چه گونی و همکاران، ۱۳۹۳)

۴-۲- جنگ عراق و کویت

عراق در ۲ اوت ۱۹۹۰ کویت را اشغال و در ۸ اوت همان سال این کشور را به‌طور رسمی به‌عنوان استان نوزدهم ضمیمه خاک خود کرد. دولت عراق چه قبل و چه بعد از اشغال کویت به‌طور مکرر ادعا کرد که مرزهای عراق و کویت یک مسئله استعماری است و دولت انگلستان طراح آن بوده است. به ادعای دولت عراق، در دوره امپراتوری عثمانی، کویت از توابع بصره بوده و عراق به‌عنوان جانشین امپراتوری عثمانی، وارث متصرفات آن در کویت است. دولت عراق در نامه مورخ ۲۱ مه ۱۹۹۲ به دبیر کل سازمان ملل متحد به‌طور رسمی اعلام کرد که تجزیه کویت از خاک عراق توطئه دولت انگلیس برای کوتاه کردن دست عراق از آب‌های خلیج فارس بوده و دولت‌های عراق در هیچ مقطعی از تاریخ معاصر، حاضر به پذیرش و تأیید خواست انگلیس برای به رسمیت شناختن کویت در محدوده مرزهای جغرافیایی فعلی نشده‌اند (جعفری‌ولدانی، ۱۳۸۸: ۱۶۴).

مهم‌ترین بهانه عراق برای ضمیمه کردن کویت به خاک خود، عدم دسترسی آزادانه این کشور به خلیج فارس بود. در آن زمان بصره تنها بندر عراق به شمار می‌رفت. بصره بندری کاملاً توسعه یافته بود، اما از نظر عراق، چون بصره در مدخل اروندرود و در ۷۰ مایلی شمال خلیج فارس واقع شده بود، از امتیاز خوبی برخوردار نبود. عراق ادعا می‌کرد نگران است که مبادا ایران مانع رفت و آمد کشتی به بصره شود و آن را به محاصره درآورد (جعفری‌ولدانی، ۱۳۸۸: ۱۷۷).

به دنبال حمله عراق به کویت و جنگ خلیج فارس در سال‌های ۱۹۹۰-۹۱ و آتش‌سوزی در چاه‌های نفت کویت و نیز استفاده از سلاح‌های حاوی اورانیوم ضعیف شده، آلودگی وسیع شامل ابر دود حاوی اکسیدهای نیتروژن، دی‌اکسید گوگرد، منواکسید کربن و نیز ترکیبات معلق، مانند سرب، کروم، کادمیوم، انادیوم، هیدروکربن‌های غیر متانی و آروماتیک‌های حلقوی نسوخته و بنزن در منطقه گسترش

یافت. این مواد سبب آلودگی هوا، آب رودخانه، رسوبات رودخانه، آبریزان و محصولات کشاورزی و لبنی گردید. در نتیجه ساکنین مناطق مرزی جنوب، جنوب غربی و غرب ایران از جمله ۶ استان خوزستان، فارس، بوشهر، ایلام، کرمانشاه و کردستان به‌طور گسترده و مداوم در معرض این آلاینده‌ها قرار گرفتند. این جنگ نقطه عطفی بود که یک حساسیت عمومی در مورد محیط‌زیست ایجاد کرد و تلاش‌هایی در این زمینه صورت گرفت. در واقع جنگ عراق و کویت اولین جنگی بود که می‌شد در آن رنج جانوران مصدوم را با چشم خود دید و لمس کرد بطوریکه تعداد تلفات این جنگ بی‌شمار بود. از جمله هزاران پرنده دریائی، پرنده‌گان مهاجر، چهارپایان و حیوانات اهلی و آبریزان که هیچ نقشی در این نزاع و درگیری نداشتند. در این بین صدها هزار جانور مصدوم شدند و میلیون‌ها پرنده مهاجر در معرض خطر قرار گرفتند (چه گونی و همکاران، ۱۳۹۳).

فجایع زیست‌محیطی جنگ عراق و کویت فقط محدود به کشتار و تلف شدن حیوانات و گیاهان نمی‌شد. نیروهای عراقی هنگام عقب‌نشینی از کویت بیش از ۶۰۰ چاه منطقه را به آتش کشیدند و حدود ۶ میلیون بشکه نفت کشتی‌های کویتی را به دریا ریختند. دود غلیظ و خفه‌کننده ناشی از آتش زدن چاه‌ها باعث شده بود که جمعیت ساکن در منطقه نتوانند به راحتی تنفس کنند و می‌بایست از ماسک‌های تنفسی استفاده می‌کردند. کارشناسان محیط‌زیست عقیده دارند که عراق آگاهانه و به قصد از بین بردن منابع اقتصادی و اکولوژیک کویت به این عمل اقدام نمودند. در هر حال، در فوریه ۱۹۹۱ گزارش‌ها نشان داد که بالغ بر ۱۹۰ حلقه چاه نفت در کویت توسط نیروهای اشغالگر عراقی عمداً به آتش کشیده شده بود (شکل ۳) و پس از آن که نیروهای ائتلاف، عراقی‌ها را در اواسط مارس ۱۹۹۱ از کویت بیرون راندند، تقریباً ۸۰۰ حلقه چاه نفت در حال سوختن بود. بدین ترتیب، تقریباً ۶ میلیون بشکه نفت در روز دچار حریق گردید و فجایع زیست‌محیطی زیادی را ایجاد کرد (فلاح و همکاران، ۱۳۸۰: ۱).

شکل ۳: آلودگی زیست‌ساحلی بر اثر نفت. (منبع: farayandenergy.com)

مقدار دوده تولیدشده یکی از دلایل این نگرانی‌های زیست‌محیطی در این جنگ بود، چراکه یک گرم دوده می‌تواند جلوی دو سوم نور ورودی به منطقه ۱۰-۸ مترمربعی را سد کند. دانشمندان محاسبه کردند سوختن ۲ میلیون بشکه نفت در روز قادر است ستونی از دوده را به وجود آورد که مساحتی برابر با نیمی از ایالات متحده را می‌پوشاند (شکل ۴). جریان‌های هوا چنین ستونی را به فواصل دور انتقال داده و تولید محصولات کشاورزی را در نقاط دور دست با مشکل مواجه می‌سازد. به‌علاوه این مسئله موجب تغییرات شدیدی در لایه ازن شده و در نتیجه حیات جانوران و گیاهان را به شدت به خطر می‌اندازد (فلاح و همکاران، ۱۳۸۰: ۳).

شکل ۴: آلودگی جوی ناشی از بمباران. (منبع: anianews.com)

نفت خام کویت حاوی گوگرد و ازت است و برآورد می‌شود در طول جنگ انتشار روزانه دی‌اکسید گوگرد و دی‌اکسید نیتروژن در روز بین ۷۵۰-۱۰ هزار تن بوده که به تولیدات کشاورزی آسیب شدیدی رسانده است. آتش‌سوزی‌ها چاه‌های نفت تقریباً ۳۴۰۰ تن در روز دوده تولید کرده‌اند و این دود هیچ‌گاه در جواز ۶ کیلومتری بالاتر نرفته است و ستون‌های دوده ۱۶۰۰ کیلومتر را طی کرده‌اند (شکل ۵). افزون بر این موارد، نشت نفت بر روی حیات و تخم‌ریزی میگوها و ماهی‌ها، لاک‌پشت‌های سبز و منقاردار، داگ‌ونگ‌ها، وال‌ها، دلفین‌ها، پرندگان مهاجر مثل باکلان‌ها و فلامینگوها و مارهای دریایی اثرات منفی زیادی داشته است. علاوه بر این ساکنان سواحل در کشورهای عربی خلیج فارس که برای تهیه آب شیرین به دستگاه‌های نمک‌زدایی وابسته بودند به شدت تحت تأثیر این آلودگی‌ها قرار گرفتند (فلاح و همکاران، ۱۳۸۰: ۶).

شکل ۵: آلودگی جوی و محیطی ناشی از جنگ‌ها بر اثر سوخت انبار نفت عراق. (منبع:

petromuseum.ir)

آمار مرگ‌ومیر ناشی از آلودگی‌های زیست‌محیطی حاصل از جنگ عراق و کویت در استان‌های جنوبی زاگرس در ایران نیز زیاده بوده است. تعداد ۳۲۴۶ خانوار در منطقه مورد و ۳۱۱۰ خانوار در مناطق شاهد مورد بررسی قرار گرفتند. تعداد افراد ۱۰ سال و بالاتر این خانوارها در منطقه مورد، ۱۴۱۷۱ نفر و در مناطق شاهد، ۱۱۳۲۹ نفر بود. به ترتیب ۴۸/۵٪ و ۴۷/۵٪ افراد نمونه‌های مناطق مورد و شاهد مذکور بودند. میزان مرگ در کودکان زیر یک سال در مناطق مورد و شاهد به ترتیب ۱۷۵/۹ و ۱۲۴/۴ در ده هزار بوده است (شکل ۴-۱۱). در یک مطالعه پیمایشی بررسی مرگ‌ومیر در خانوار نشان داد که روند مرگ‌ومیر کودکان یک تا ۹ سال از سال ۱۳۶۸ تا ۱۳۸۰ در این مناطق نسبت به مناطق دیگر به‌طور مشخص در حال افزایش بوده است. میزان‌های مرگ گروه سنی ۶۰ تا ۷۹ سال نیز در این مناطق همواره بیش‌تر از سایر مناطق بوده است (اکبری و همکاران، ۱۳۸۶: ۵۵).

عملکرد کنوانسیون منطقه‌ای محیط‌زیست دریایی خلیج فارس در این جنگ بسیار ضعیف بود به‌طوری‌که عملاً قادر نبود آلودگی‌های زیست‌محیطی ناشی از جنگ را کنترل کند. لذا لازم است با اصلاح پروتکل این کنوانسیون و یا تنظیم پروتکل جداگانه،

کشورهای عضو متعهد گردند به هنگام بروز جنگ از مورد هدف قرار دادن تأسیسات نفتی یکدیگر خودداری و یا در صورت بروز آن، دخالت فوری عملیات اضطراری برای مهار آلودگی را به رسمیت شناخته، با آن همکاری نمایند (نجفی‌اسفاد و دارابی‌نیا، ۱۳۹۱: ۷۱).

۴-۳- جنگ امریکا و عراق

حمله امریکا به عراق و اشغال این کشور در سال ۲۰۰۳ و تحولات متعاقب آن، از موضوعات مهم در حوزه سیاست‌گذاری‌های امریکا در منطقه خاورمیانه است که بررسی موفقیت‌ها یا ناکامی‌های این سیاست‌ها با توجه به واقعیت‌های صحنه عمل اهمیت بسیاری دارد. عملیات امریکا در عراق، روند پیشرفت آن با توجه به اهداف تعیین شده و محدودیت‌ها و بن‌بست‌های عملی و پیامدها آن را می‌توان اصلی‌ترین عاملی در نظر گرفت که در آینده، شکل و محتوای عملیات و اقدامات امریکا در خاورمیانه را مشخص خواهد کرد. به عبارتی دیگر درس‌ها و نتایج حاصل از عملیات امریکا در عراق عمده‌ترین متغیری است که تغییرات استراتژی امریکا در منطقه را تحت تأثیر می‌دهد (ایروانی، ۱۳۸۸: ۱۵۵).

۴-۳-۱- پیامدهای مربوط به آلودگی‌های زیست‌محیطی ناشی از سلاح‌هایی

که امریکا در جنگ عراق

اگرچه امریکا اعلام می‌کند بودجه فراوانی را در عراق برای بازسازی خسارت‌های جنگ صرف کرده است، اما استفاده عمدی آمریکایی‌ها از سلاح‌های خطرناک در عراق، پیامدهای هولناک و ماندگاری در سراسر این کشور بر جا گذاشته است. در زمینه‌های آموزش، سرمایه‌گذاری و بازسازی عراق، اما این برنامه‌های امریکا با استفاده از تسلیحاتی همراه بود که ماده پنج کنوانسیون ژنو آن را ممنوع کرده است. این بخش از کنوانسیون ژنو، استفاده از هر نوع سلاحی را که بر محیط‌زیست و منابع آب، تأثیر سوء بگذارد، ممنوع کرده است؛ اما رویدادهایی که در ۱۹۹۱ و پس از آن، در سال ۲۰۰۳ رخ داد (شکل ۶)، بسیار فاجعه‌آمیز بود. مهماتی که استفاده شد، شامل بمب‌های فسفوری، سلاح‌های

شیمیایی و مواد آلوده به اورانیوم بود. به گزارش شبکه خبر ایران، آزمایش این تسلیحات، نتایج فاجعه‌باری در خصوص آلودگی‌های محیطی داشت تا حدی که نمی‌توان نتایج آن را حتی با هیروشیما مقایسه کرد. می‌توان در این زمینه به گزارش دیده‌بان حقوق بشر و سازمان بهداشت جهانی مراجعه کرد. این گزارش‌ها به آلودگی‌های رادیواکتیو در جنوب، مرکز و حتی شمال عراق اشاره می‌کند که با وجود این گزارش‌ها و هشدارهای کارشناسان عراقی، آمریکا چشمان خود را به روی این واقعیت‌ها بسته است (به نقل از عمر الکیسی، از دکتران متخصص عراق، ۱۳۹۲).

شکل ۶: آلودگی ناشی از بمب‌های آمریکا در عراق. (منبع: meidaan.com)

۴-۳-۲- عراق در پرتو اورانیوم

شانزده سال پیش آمریکا همراه با متحدانش به اسم نابود کردن «سلاح‌های کشتار جمعی» به عراق یورش برد. نه تنها چنین سلاح‌هایی در واقعیت وجود نداشت بلکه تحقیقات نشان می‌دهد، آمریکا و متحدانش، خود در این حمله از سلاح‌های حاوی اورانیوم استفاده کرده‌اند. تولد کودکان ناقص‌الخلقه، فقط یکی از پیامدهای فاجعه‌بار این تجاوز نظامی است. آمریکا در ماه ژانویه اعلام کرد که در حال آزمایش نمونه‌ای سریع‌تر و دقیق‌تر از بمب اتمی B61 است. این قضیه بلافاصله برخی را وحشت‌زده کرد. ژنرال جیمز

کارترایت، استراتژیست پیشین دولت اوپاما، هشدار داد که «کوچک‌تر شدن» می‌تواند تسلیحات اتمی را «هوشمندتر» و «کارا تر» کند؛ اما آنچه پنهان مانده این حقیقت است که طی ۲۵ سال گذشته، ایالات متحد آمریکا و متحدانش در جنگ‌ها به گونه‌ای عادی از سلاح‌های رادیواکتیو استفاده کرده‌اند؛ به شکل کلاهک‌های جنگی و مواد منفجره حاوی اورانیوم فرسوده (تضعیف‌شده - DU)، اورانیوم نافر سوده و اورانیوم اندکی غنی‌شده. با این‌که وزارت دفاع آمریکا این تسلیحات را «متعارف» (یعنی غیر اتمی) می‌نامد، آن‌ها رادیواکتیو و از نظر شیمیایی سمی هستند. در عراق، جایی که آمریکا و شرکایش دو جنگ به راه انداختند، پسماندهای سمی سراسر کشور را فرا گرفته و مردم را مسموم می‌کند. کهنه‌سربازان آمریکایی نیز از این امراض در حال مرگ هستند (همان).

باید دولت آمریکا را وادار به پاک‌سازی ۵۰۰ چاله آتشی کرد که در عراق ایجاد کرده بود. در افغانستان هم طی ۱۲ سال گذشته در ۱۰۰۰ پایگاه نظامی چاله‌های مشابه عراق برای سوزاندن ضایعات جنگی ایجاد کرده که باید این چاله‌ها هم پاک‌سازی شود. آمریکا اگرچه ادعا می‌کند که این چاله‌ها خاموش است اما حتی اگر خاموش هم باشد آلاینده‌های ناشی از آن هکتارها زمین را آلوده می‌کند و با بارش باران و وزش باد گستره زیادی را در برمی‌گیرد و با ورود به اراضی کشاورزی به چرخه مواد غذایی هم راه می‌یابد. آمریکا بعد از ۴۰ سال که از جنگ ویتنام می‌گذرد تحت فشار رسانه‌ها ملزم به پاک‌سازی چند فرودگاه در ویتنام شده است. براین اساس با پیگیری می‌توان آمریکا را به پاک‌سازی آلاینده‌های برجای گذاشته در عراق و افغانستان هم وادار کرد (همان).

در پی انتشار مقاله دکتر مژگان صوابی درباره اثرات آلاینده‌های جنگ آمریکا در عراق، این پژوهشگر در ژوئن ۲۰۱۵ موفق به دریافت جایزه زیست‌محیطی ریچل کارسون پرایز شده است. تلاش‌های او و گروهی از دانشمندان و دانشجویان دانشگاه واشنگتن به صدور قطعنامه‌ای از سوی سازمان بهداشت عمومی آمریکا منجر شده است، که بر اساس آن آمریکا باید پایگاه‌های نظامی خود در عراق و افغانستان را از آلاینده‌های جنگی پاک کند (همان).

۴-۴- تهدیدات زیست‌محیطی جنگ‌های آینده و امنیت خلیج فارس

شکی نیست چالش‌های زیست‌محیطی پیش گفته شده اگر منابع طبیعی، توانمندی‌های اقتصادی و نیروی انسانی کشورهای خلیج فارس را تحت تأثیر شدید خود قرار دهد، به‌عنوان تهدید امنیت ملی محسوب می‌شوند. چنین تهدیداتی (وقوع جنگ‌ها، تردد کشتی‌ها، توسعه میادین نفتی و ساخت جزایر مصنوعی) به‌خاطر اهمیت راهبردی منطقه چه از لحاظ سیاسی و چه از لحاظ اقتصادی به‌گونه‌ای است که یک کشور نمی‌تواند به‌تنهایی یا آن مقابله کند (بنی‌اسدزاده، ۱۳۸۸: ۱۳۸).

بازیگران کلیدی جنگ‌های زمینی آینده بار اساس میزان قدرت نظامی و منافع‌ی که خواهند داشت شامل ۱۰ بازیگر می‌باشد. آمریکا و متحد اصلیش ناتو و در کنار آن‌ها رژیم صهیونیستی، عربستان، ترکیه، ائتلاف منطقه‌ای، گروه‌های تروریستی نوین غیرمتمرکز و بدون هویت مشخص در کنار گروه‌های تروریستی سنتی، منافقین و مخالفین نظام جمهوری اسلامی ایران، گروهک‌های تروریستی محلی، استقلال‌طلبان بلوچ پاکستان و ایران و قومیت‌های محلی متأثر از وهابی‌های عربستان بازیگران کلیدی این جنگ احتمالی می‌باشند (قاضی میرسعید و همکاران، ۱۳۹۷: ۶۵).

یکی از نمونه‌های شاخص در خصوص نقش جنگ‌های آینده بر تغییر آب‌وهوا و افزایش دمای مناطق جنگی را در عراق می‌توان دید. به گفته مدیرکل دفتر پایش محیط‌زیست در این کشور پس از یک دهه جنگ، میزان آب دجله و فرات به‌شدت کاهش یافته و زمین‌های حاصلخیز میان این دو رود که یکی از مراکز اولیه کشاورزی انسان است به بیابان بدل شده است، به‌نحوی که از ۲۸ درصد زمین حاصلخیز این کشور سالانه ۲۵۰ کیلومتر مربع آن به بیابان تبدیل می‌شود. عراق اما حالا تهدیدی جدی‌تر از جنگ‌های گذشته پیش روی خود می‌بیند. داعشی‌ها که عراق را پایگاهی برای جنگ‌های منطقه‌ای خود قرار داده‌اند باری بر محیط‌زیست این کشور شده‌اند. از بستن آب رود فرات برای رسیدن به مرکز این کشور گرفته تا آلوده کردن آب‌وخاک این کشور. اگرچه بیش‌ترین آسیب‌های داعش متوجه کشور عراق است اما بدون تردید این اقدامات بر

محیط‌زیست ایران نیز بی‌تأثیر نخواهد بود. زمین‌های کشاورزی رهاشده تحت اشغال داعش شامل ۳۴۰ هزار هکتار در قسمت‌هایی از خاک سوریه در حاشیه رودخانه فرات و حدود ۲۵۰ هزار هکتار در قسمت‌هایی از خاک عراق و در حاشیه رودخانه دجله می‌شود. اشغال این زمین‌ها از سوی داعش و عملیات‌های جنگی در آن‌ها از جمله عواملی است که باعث تشدید ریزگردها در منطقه شده است. این تأثیر می‌تواند به شکل افزایش ورود ریزگرد و گردوغبارها به داخل ایران خود را نشان دهد. ریزگردهایی که چندین بار از سوی مسئولان منشأ آن خارجی بیان شده است (خبرآنلاین، ۱۳۹۴).

نتیجه‌گیری

چند عامل مهم امکان ایجاد و تعمیق بحران‌های زیست‌محیطی را در پهنه خلیج فارس فراهم کرده است: این پهنه آبی دارنده بزرگ‌ترین ذخایر سوخت‌های فسیلی جهان است و ده‌ها کشور جهان به انرژی آن وابسته‌اند. روزانه صدها کشتی غول‌پیکر تجاری و نفتکش در این پهنه آبی در حال ترددند. موقعیت استراتژیک خلیج فارس، آن را به عرصه قدرت‌های بزرگ تبدیل کرده است. کشورهای ساحلی خلیج فارس عمدتاً کنش‌های واگرایانه نسبت به یکدیگر دارند و اقدامات آن‌ها همواره خصمانه بوده است. به توجه به این عوامل به نظر می‌رسد این پهنه آبی مستعد بروز جنگ‌های خصمانه بین کشورهای ساحلی است و در این میان قدرت‌های بزرگ نیز با توجه به وابستگی‌شان به منابع انرژی بروز جنگ را دران تشدید کرده‌اند. طبیعی است که هرگونه جنگ در منطقه در ابعاد کوچک و بزرگ می‌تواند منجر به ایجاد آلودگی‌های محیطی گردد. تجربه سه جنگ اصلی در منطقه یعنی جنگ‌های ایران و عراق؛ عراق و کویت و عراق و آمریکا در چند دهه اخیر زمینه‌ساز ظهور و بروز بحران‌های زیست‌محیطی گسترده‌ای در منطقه شده است. امروزه با توجه به پیشرفت تجهیزات نظامی و مخرب‌تر شدن برخی از این تسلیحات و توانایی بیشتر کشورها در هدف قرار دادن هر نوع شناور در دریا از فواصل دور و نیز افزوده شدن گاز و گاز مایع به جمع صادراتی سوختی منطقه به جهان خطر تخریب زیست‌محیطی افزایش چشمگیری یافته و کافی است یک حمله اشتباه به تانکرها و کشتی‌های حمل سوخت انجام گیرد تا

عمق این خطر مشخص گردد. اکثر کشورهای منطقه چه از طریق واردات بی‌رویه تسلیحات نظامی تبدیل به انبار بزرگ انواع تسلیحات زمینی دریایی و هوایی در ابعاد مختلف شده‌اند و در استفاده از این نوع تسلیحات در میدان نبرد کوچک‌ترین تردید به خود راه نمی‌دهند. جنگ به‌عنوان متغیر مهم تبیین‌کننده مسائل منطقه خلیج فارس در حال حاضر بیشتر از سایر عرضه‌ها محیط‌زیست را نشانه رفته است به طوری که تشدید چالش‌های زیست‌محیطی می‌تواند حیات انسانی را در میان مدت و بلند مدت به خطر اندازد.

نتایج مقاله نشان داد که در بین جنگ‌های رخ داده در منطقه، جنگ آمریکا و عراق بیشترین بحران‌های زیست‌محیطی را در منطقه به همراه داشته است. علت این امر به عمق و گستردگی ابعاد جنگ و استفاده آمریکا از تجهیزات نظامی پیشرفته در آن بود. صاحب‌نظران معتقدند که آمریکا علیرغم شکست زودهنگام صدام حسین جنگ را صرفاً باهدف آزمایش تسلیحات تازه تولیدشده خود ادامه داد. علاوه بر این آمریکا با استفاده از این جنگ‌افروزی گسترده در منطقه درصدد ایجاد رعب و وحشت در کشورهای منطقه و همچنین رقباتی نظامی خود مانند روسیه بود. گستردگی کاربرد تسلیحات نظامی مخرب در پهنه منطقه علاوه بر اینکه زمینه‌ساز آلودگی پهنه آبی منطقه خلیج فارس در کوتاه‌مدت شد، زمین‌های کشاورزی منطقه را در کل منطقه آکنده از انواع آلودگی‌های شیمیایی کرد به طوری که میزان مرگ‌ومیرهای غیرطبیعی کشورهای منطقه در یک دهه بعد از آن به‌وضوح این مسئله را آشکار و روشن کرد.

به‌طور کلی هر سه جنگ ایران و عراق، عراق و کویت و آمریکا و کویت به‌عنوان مهم‌ترین تجارب جنگ‌های جدید در منطقه خلیج فارس، چالش‌های زیست‌محیطی را به‌عنوان یکی از ابعاد کمتر شناخته‌شده بحران‌های انسانی ناشی از مخاطرات انسانی به ادبیات این حوزه اضافه کردند. منطقه خلیج فارس با توجه به ظرفیت انرژی خود در آینده مستعد بروز جنگ‌های بیشتری است. با استفاده از تجارب جنگ‌های پیشین می‌توان تا اندازه زیادی از بروز و وقوع بحران‌های زیست‌محیطی در جنگ‌های آینده جلوگیری کرد.

- مهم‌ترین پیشنهادها را هبردی که در این زمینه می‌توان ارائه داد عبارت‌اند از:
- همکاری کشورهای حاشیه خلیج فارس در زمینه زیست‌محیطی به خصوص دریایی با استفاده از تفاهم‌نامه‌ها و یا قراردادهای چندجانبه
 - تقویت سازمان‌های و ادارات حفاظت از محیط‌زیست در کشورهای حاشیه خلیج فارس و ایجاد ارتباطات نهادی بین آنها
 - تأسیس کمیسیون جامع و مشترک حفاظت از محیط‌زیست بین کشورهای حاشیه خلیج فارس
 - نظارت و کنترل بیشتر سازمان بهداشت جهانی و سازمان بین‌المللی دریانوردی بر عملکرد کشورها در حفاظت از محیط‌زیست پهنه آبی خلیج فارس.

منابع

۱. اشقلی فراهانی، سجاد. (۱۳۸۴). اثرات جنگ بر محیط‌زیست، هشتمین همایش ملی بهداشت محیط، تهران، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی تهران.
۲. اکبری، حمید؛ نقوی، محسن؛ جعفری، ناهید؛ فقیهی، فرشته؛ عسگری، مجید. (۱۳۸۶). میزان و الگوی مرگ‌ومیر ناشی از آلودگی زیست‌محیطی حاصل از جنگ عراق و کویت در جمعیت ساکن استان‌های جنوبی زاگرس و مقایسه آن با ساکنین استان‌های شمالی زاگرس، مجله پژوهش حکیم، ۱۰(۳). صص ۶۱-۵۴.
۳. - ایروانی، امیرسعید. (۱۳۸۸). عملیات امریکا در عراق و تأثیر آن بر ایران، فصلنامه بین‌المللی روابط خارجی، ۱(۲)، صص ۱۸۳-۱۵۳.
۴. بهروزی، عبدالحمید؛ زارع، فیروزه. (۱۳۸۸). بررسی پیامدهای کاربرد اورانیوم ضعیف شده در جنگ‌های خلیج فارس ۱ و ۲، فصلنامه طب جنوب، ۱۲(۲)، صص ۱۶۷-۱۵۷.
۵. بنی‌اسدزاده، مجتبی. (۱۳۸۸). تهدیدات زیست‌محیطی و امنیت خلیج فارس، فصلنامه مطالعات خاورمیانه، ۱۶(۲)، صص ۱۴۳-۱۲۳.
۶. پورهاشمی، سیدعباس و بهاره ارغند. (۱۳۹۸). حقوق بین‌الملل محیط‌زیست، تهران، نشر دادگستر.
۷. تقی زاده انصاری، مصطفی. (۱۳۸۷). حقوق محیط‌زیست در ایران، انتشارات سمت.
۸. جعفری ولدانی، اصغر. (۱۳۸۸). نقش انگلستان در تحدید مرزهای عراق و کویت به روایت اسناد وزارت خارجه انگلیس، فصلنامه ژئوپلیتیک، ۴(۳)، صص ۱۹۶-۱۶۳.
۹. جوانمردی، شیوا. (۱۳۸۷). اثرات مخرب جنگ بر روی محیط‌زیست، دومین همایش تخصصی مهندسی محیط‌زیست، تهران، دانشگاه تهران، دانشکده محیط‌زیست.
۱۰. چه‌گونی، مرتضی؛ عزتیان، ویکتوریا؛ برکت، نگار؛ برازنده، امین و عطایی، تقی. (۱۳۹۳). بررسی آثار جنگ بر روی محیط‌زیست، اولین همایش ملی محیط‌زیست دانشگاه پیام نور، اصفهان، خرداد ۱۳۹۳.
۱۱. زکی، حسین. (۱۳۸۶). حمایت از محیط‌زیست در جنگ‌ها ۱، نشریه فرهنگ جهاد، ۱۲(۴۸)، صص ۱-۲۳.
۱۲. عبدلی، محمدعلی. (۱۳۸۶). مدیریت مواد زاید جامد روستایی در استان هرمزگان (طرح تحقیقاتی). سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور، وزارت کشور.

۱۳. فرشچی، پروین؛ دبیری، فرهاد؛ عباسپور، مجید؛ ناظمی، مهرداد؛ اتحاد، ماینا. (۱۳۸۸). جایگاه حقوق محیط‌زیست در حقوق بین‌المللی جنگ، *نشریه انسان و محیط‌زیست*، ۱۰، صص ۱۱-۳.
۱۴. فقیه حبیبی، علی. (۱۳۹۴). راهبردهای احراز مسئولیت بین‌المللی دولت فعلی عراق در تأدیه خسارات زیست‌محیطی جنگ تحمیلی به ایران از طریق اجرای کامل قطعنامه ۵۹۸ شورای امنیت، *پژوهش‌های مدیریت راهبردی*، ۲۱(۵۷)، صص ۱۴۲-۱۱۷.
۱۵. فلاح، فهیمه؛ مهربانی‌توانا، علی؛ عطایی‌کجویی، رمضان‌علی. (۱۳۸۰). اثرات زیست‌محیطی جنگ عراق و کویت، *مجله طب نظامی*، ۳(۴).
۱۶. قاضی میرسعید، علیرضا؛ فروتوک‌زاده، حمیدرضا؛ ولیوندزمانی، حسین؛ جعفری، اصغر و باقری، ابوالفضل. (۱۳۹۷). سنجش میزان تأثیرگذاری بازیگران احتمالی جنگ زمینی آینده در منطقه شرق و جنوب شرق ایران، *فصلنامه آینده‌پژوهی مدیریت*، ۲۹(۱۱۲). صص ۱۲۲-۵۷.
۱۷. قوام، عبدالعلی. (۱۳۹۰). *روابط بین‌الملل، محیط‌زیست، پایگاه مطالعات تخصصی اینپا*، شماره ۱۳، صص ۶۳-۵۱.
۱۸. کاتوزیان، ناصر؛ انصاری، مهدی. (۱۳۸۷). مسئولیت ناشی از خسارات زیست‌محیطی، *فصل‌نامه حقوق، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی*، ۳۸(۲). صص ۳۱۳-۲۸۵.
۱۹. متفکر آزاد، محمدعلی و خورشیددوست، علی‌محمد. (۱۳۹۱). *محیط‌زیست و نگرش اسلامی*، انتشارات دانشگاه تبریز.
۲۰. نوروزی کلریمی، زینب. (۱۳۹۴). بررسی نقش دولت‌های حوزه خلیج فارس در افزایش مخاطرات زیست‌محیطی منطقه، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، دانشکده علوم سیاسی، گروه روابط بین‌الملل.
۲۱. نجفی‌اسفاد، مرتضی؛ دارابی‌نیا، مرتضی. (۱۳۹۱). بررسی عملکرد کنوانسیون منطقه‌ای کویت بر محیط‌زیست دریایی خلیج فارس، *مجله علوم پزشکی مازندران*، ۲۲، (۹۶)، صص ۷۷-۷۱.
۲۲. هاشمی، عباس پور و فقیه حبیبی، علی. (۱۳۹۰). بررسی امکان مطالبه خسارت زیست‌محیطی جنگ ایران و عراق از دیوان بین‌المللی دادگستری، *فصلنامه تحقیقات سیاسی و بین‌المللی*، ۹، صص ۷۱-۶۵.

References

23. Bem, H., & Bou-Rabee, F. (2004). Environmental and health consequences of depleted uranium use in the 1991 Gulf War.

